

Nr 82

Forum navale

Sjöhistoriska Samfundets tidskrift
2025

Utgiven med stöd av Sune Örtendahls stiftelse
och Ebbe Aspengrens fond

© Sjöhistoriska Samfundet och författarna
Grafisk form: Jenny Rosenius Text & Form AB
Tryck: TMG Sthlm, 2025
ISSN (tryckt): 0280–6215
ISSN (elektroniskt): 2002–0015

Sjöhistoriska Samfundet

- har som målsättning att bidra till utforskandet av sjöhistorien, i första hand den svenska, i alla dess sammanhang och former.
- utger tidskriften Forum navale samt skrifter som ingår i Forum navales skriftserie
- anordnar sammankomster för medlemmarna med föredrag i sjöhistoriska ämnen
- förvaltar Sune Örtendahls stiftelse som stödjer publiceringen av Forum navale och skrifter som ingår i Forum navales skriftserie

Adress

Sjöhistoriska Samfundet
c/o Liljewalch
Scheelegatan 11
112 28 Stockholm
e-post: info@sjohistoriskasamfundet.se

Tidigare nummer av Forum navale finns att tillgå i fulltext på Samfundets hemsida.

Hemsida

www.sjohistoriskasamfundet.se

Årsavgift

300 SEK. Sjöhistoriska Samfundets plusgiro: 15 65 19-1

Forum navales redaktion

Redaktör Thomas Taro Lennerfors e-post: thomas.lennerfors@angstrom.uu.se
Bitr. redaktör Mirja Arnshav e-post: mirja.arnshav@live.com
Bitr. redaktör Matilda Jarl e-post: Matilda.Jarl@nordiskamuseet.se
Bitr. redaktör Andreas Linderöth e-post: linderötha@gmail.com

Forum navale
c/o Thomas Taro Lennerfors
Institutionen för samhällsbyggnad och industriell teknik
Avdelningen för industriell teknik
Box 169
751 04 Uppsala

Med blick för båt, brygga, bod och bostad

– en materiell (om)läsning av Olof Hasslöfs avhandling
Svenska västkustfiskarna

Henrik Alexandersson

Vinjetten som materialiserats på det sandfärgade omslaget visar en person som vrickar en bohuseka. Färden går inåt, mot ett för betraktaren okänt fiskeläge. Det råder stiltje på havet. Vid en brygga ligger ett fiskefartyg och några småbåtar förtöjda. En förtätad bebyggelsegrupp med rader av sjöbodar och bostadshus reser sig som en fondvägg i bakgrunden.

Denna vinjettbild gestaltar en bärande idé i etnologen Olof Hasslöfs (1901–1994) avhandling *Svenska västkustfiskarna – studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala kultur* (1949). Boken handlar om en tid och en tillvaro när fiske- och båtlagens verksamheter och arbetsgemenskap konstituerades materiellt genom båten, bryggan, (sjö)boden och bostaden. Det

är dessa fyra B:n som enligt Hasslöf bär fiskelägets särprägel.

Den som önskar fördjupa sig i det äldre yrkesfiskets arbetsliv, fiskarbefolkningens sociala förhållanden och den maritima kulturens materiella och immateriella uttrycksformer kan inte runda Hasslöfs avhandling. Bokens imponerande detaljrikedom har bidragit till att fördjupa förståelsen för människans ojämna kamp mot havet. Här får läsaren upplysningar om allt från hur blåmusslor tas upp med skalriva, över hur fångster fördelas efter avslutat storbackefiske till skeppsbyggarnas hantverksskicklighet. Avhandlingen fungerar som ett titthål ned i en mångfacetterad, men numera försvunnen maritim kultur. Det kan därför vara intressant att närma sig Olof Hasslöf som maritim observatör, och se vad han riktade blicken mot och vad han var särskilt vaksam på.

Båten, bryggan, boden och bostaden bildar – tillsammans med havet och det omgivande landskapet – platser och rumsligheter för Hasslöfs undersökning. Tillsammans uttrycker dessa B:n en formel för hur ett bohuslänskt fiskeläge kan uppfattas och förstås, och samtidigt ett slags bärande band mellan dåtid och nutid och mellan människor och föremål.

Människan skapar med hjälp av den byggda miljön och sina artefakter en fördjupad mening om sin plats i världen och livet. Bebyggelsen etablerades i skärningspunkten mellan hav och land, och kom vidare att anpassas till topografiska förutsättningar och behov som fanns hos inbyggarna. Förtätningen av, och närheten mellan båten, bryggan, boden och bostadshuset var viktig, inte minst för att underlätta hanteringen av tunga och skrymmande fiskeredskap då dessa förflyttades mellan båt och sjöbod. Den förtätade klungbebyggelsen bidrog till att fiskelägets medlemmar snabbt kunde samlas och gå till sjöss, när exempelvis makrill- eller sillstim var i antågande. Att snabbt kunna ställa om från ett fiske till ett annat var avgö-

Vinjettbilden till Olof Hasslöfs avhandling.

Henrik Alexandersson (f. 1975) är fil. dr i arkeologi och forskar om Bohusläns maritima kulturhistoria.

Närheten mellan båt, brygga, bod och bostad. I förgrunden f.v segeljulle, vadjulle och orustekor. Olof Hasslöfs kollega vid Göteborgs museums historiska avdelning Philibert Humbla, med anteckningsblock i handen frågar Levin Henriksson om båtar och fiskeredskap i Gravarne (Kungshamn) 1928. Foto: Olof Hasslöf / Göteborgs stadsmuseum.

rande för ett framgångsrikt yrkesutövande. Anpassning, rörelse och specialisering bildar nyckelord i förståelsen av denna fångstkultur.

Bebyggelsen etablerades kring ett passande hamnläge där bostadshusen helst skulle placeras i skydd från de saltbemängda havsvindarna. Att ha visuell kontakt med havet och hamnläget från bostadshuset var avgörande, inte minst för möjligheten att hålla uppsikt över båten och ha kontroll över vad som hände vid bryggor och bodar. Raderna av hus i fiskeläget arrangerades så att de allra flesta fick utsikt mot hamnen.

När Hasslöfs folklivsforskande kollegor sökte sig ut på landsbygden för att rädda undan en försvinnande agrar allmogekultur från förgängelsen tog han istället en annan utsiktspunkt, och riktade blicken mot havets yrkesutövare, fiskelägets byggda miljö och redskapen. Utefter den bohuslänska

Grundsund år 1920. Det långväga storsjöfisket är avslutat och delar av fångsten torkas vid sjöbodarna. Foto: Sigurd Erixon / Nordiska museet.

kuststräckan – som av tillfälliga besökare beskrivits som karg, vild och ogästvänlig – fann Hasslöf en kustbygd fylld av liv, föremål och arbete. Det handlade om en särpräglad materiell kultur som vittnar om hårda arbets- och livsvillkor, men också om människans anpassningsförmåga.

En linje som löper genom avhandlingen handlar om framväxten av fiskarnas yrkesspecialisering samt båtar och redskap, vilka steg för steg utvecklades mot ett långväga havsfiske. Hasslöf följer båtbyggeriets utveckling från enkla farkoster till robusta däckade fiskefartyg som skulle klara Nordsjöns och Nordatlantens böljegång. Förutsättningarna till det som räknats upp här ovan sökte Hasslöf spåra ner i förhistorisk tid. Poängen med ett sådant tidsdjup var att visa läsaren att kusten och skärgården aldrig övergivits och koloniserats på nytt.

Vadlag ombord på fiskebåten LL 239 Avena, Hunnebostrand. Foto: Privat.

Läsaren får en känsla av att hallandsfisket behandlas mer pliktskyldigt än det bohuslänska. En trolig förklaring till detta är att SVC (Svenska Väst-kustfiskarnas Centralförbund) var medfinansiärer till avhandlingen och att författaren därför valde att anlägga ett västsvenskt perspektiv.

Under tjugo års tid hade Hasslöf samlat in ett omfattande grundmaterial om fiske genom fältarbeten och arkiv- och litteraturstudier. Att göra just detta urval, som vi ser resultatet av i den monumentala avhandlingen, var säkert inte enkelt. Inte minst handlar det om ett ofantligt och svårfångat ämne som författaren sökte famna. Detaljnivån är ofta hög och texten bör läsas tålmodigt och uppmärksamt. Det är först då nyanserna och djupet i kulturen träder fram. Avhandlingens teser tydliggörs först i slutet av boken och Hasslöfs teoretiska influenser blir aldrig direkt uttalade eller hänvisade till, utan ligger dolda i texten.

Tidsmässigt vilar avhandlingen på förhållandena under 1800-talet och början av 1900-talet, med tillbakablickar mot äldre tider. Med hjälp av jämförelser sökte och fann Hasslöf kontaktytor mellan svenska västkusten

och norska och danska förhållanden. Ibland länkas diskussionen in i en vidare geografisk ram. Havsfiskets omfattande rumsliga rörelser kan bidra till en förståelse för hur nationsgränserna upplöses ute till havs, där inte minst det nautiska språkbruket blir gemensamt i ett vidare nordsjörum. Samtidigt är det intressant att notera hur bohusläningarna namnger många av fiskeplatserna i Nordsjön med dialektala namnformer. Kanske handlar det om en slags maritim kolonisation? Det lokala blir en del av ett vidare globalt havsrum. Vattenklotet skilde aldrig människor åt – det förenade.

I fiskeläget förvaltades friheten. Detta var Hasslöfs kungstanke. Fria yrkesmän organiserade sig i lag med koppling till ett särskilt redskap och fiskesätt, som exempelvis garn-, backe-, trål- eller vadlag. Det handlade om ett utbrett självbestämmande med fritt fiske på fria fiskevatten. Vidare såg han att den sociala strukturen i fiskeläget vilade på en demokratisk-kooperativ ordning med samägande av båtar och jämn fördelning av fångster. Hasslöf är dock noga med att påpeka att det fanns ekonomiska skillnader mellan lagens medlemmar. Även motsättningar förekom inom, och mellan, lagen, liksom mellan fiskelägen. Konkurrensen om naturresurserna var stor och det fanns inslag av tävlan i näringen. Det fanns dock ett kollektivt socialt ansvar inom fiskeläget som är värt att lyfta fram, inte minst för de som mist sina anhöriga på havet. En tradition, och löneförmån, var att prästen i kapellförsamlingen skulle ha den största långan efter avslutat storbackefiske.

Kapitlen om redskap, båtar och bostäder behandlas närgånget och fördjupat och är den stora behållningen med boken. Förvisso är vissa äldre skeenden i redskapsutvecklingen inte alltid så väl utredda som den kritiskt inriktade läsaren hade önskat. Några kapitlen är närmast skissartade, som exempelvis de som behandlar lantbruk, stenindustri, sjöfart och fiskhandel.

I det som betecknas bohuslitteratur intog Olof Hasslöfs avhandling omgående en grundmurad ställning. Undersökningen innefattar det mesta som berör hemmafiske och kustfiske samt utvecklingen mot ett professionellt yrkesfiske till havs. Det handlar om årorna och seglens tidevarv samt om människornas relationer till sin fysiska omgivning. Slutpunkten i avhandlingen sätts när minspärrarna var borttagna, efter andra världskriget, då nybyggda motordrivna fiskefartyg kunde stäva ut mot Nordsjöns och Nordatlantens fångstfält.

Fiskelag söker efter sill. Foto: Olof Hasslöf /Bohusläns museum.

Vi rör oss mestadels ovan havsytan, ombord i skilda farkoster som konstruerats för sitt specifika ändamål, men också i fiskelägets omgivningar och inåt land. Perspektivet är någon gång ställt från ovan, exempelvis när en karta eller planskiss ska förklara ett materiellt förhållande eller fenomen. Hasslöf för ibland ner sin läsare i djupen. Det handlar om den ständigt överhängande drunkningsdöden, sökandet efter nya hummergrund med hjälp av vattenkikare och handlod eller att med hjälp av illustrationer visa redskapstypernas användning och placering i vattenpelaren. Läsaren uppmärksammas ständigt om sjöbrukarnas stora yrkesskicklighet.

Avhandlingen är i egentlig mening ingen historisk översikt där fiskereringen behandlas utefter en linjärt uppställd tidsaxel. Om man ska våga

sig på en karakteristik handlar det snarare om tematisk folklivsforskning med socialhistoriska ambitioner. Spridningskartor, inventeringar och dokumentation av hus, båtar och redskap och mycket annat ger tydliga hänvisningar till etablerade arbetsmetoder och förhållningssätt inom folklivsforskningen, där Sigurd Erixon var en centralgestalt.

Här är inte platsen att lämna en biografisk resumé över Hasslöfs liv och yrke. Men något som måste ses som ett vågat, men likväl, intressant drag är hur han för in sig själv och sina egna barn- och ungdomsminnen i framställningen. Hasslöf blir därmed sin egen uppgiftslämnare och källa. Trots erfarenheterna från barndomens Hovenäset, ungdomens fiskeresor och fältarbeten runt Nordsjön kallade Hasslöf sig själv för "skrivbordssjöman". Etnologen Nils-Arvid Bringéus betecknade honom som "den nordiska maritimetnologins fader". Poeterna har skapat träffsäkra epitet, som hänvisar till Hasslöfs specialisering och hans teoretiska hemvist: Evert Taube kallade honom "backefiskets överstepräst" och Gunnar D Hansson satte rubriken "En Marx-lärjunge i sjöstövlar".

Avhandlingen öppnar upp för skilda läsarter. Det handlar om en maritimetnologisk nyckeltext som fortsatt att inspirera, beröra och fascinera. Kritiker har inte saknats. En del i Hasslöfs framställning har säkert mer handlat om att frammana visioner och driva teser än om att kunna befästa och förklara detta i materiella och sociala förhållanden. Inte minst viftade han alltför lättvindigt bort ångrållarnas betydelse i havsfisket.

Emellanåt uttrycks tanken om att en författares främsta verk också rymmer allt annat i det som han eller hon skrivit – i förfinad form. Detta

Olof Hasslöf föddes 1901 och växte upp i Hovenäset, en bohuslänsk ort där fiske, stenhuggeri och fraktfart var den huvudsakliga födkroken.

Foto: Bohusläns museum.

Olof Hasslöf använde tidigt färgfilm i kameran. Hamnen i Hovenäset under andra världskriget. Foto: Olof Hasslöf /Bohusläns museum.

stämmer väl in på Hasslöfs produktion. Ingen annan text från dennes penna lämnar en lika stor stilistisk och innehållsmässig behållning som avhandlingen. En orsak som bidrog till bokens stora spridning och läsvärde är att Hasslöf lyckas kombinera vetenskap med ett elegant, enkelt och bildrikt språkbruk. I framställningen finns en lysande och bitvis humoristisk metaforik. Ett kort exempel visar hur Hasslöf skildrar konfrontationer och perspektivskillnader mellan svenskt myndighetsutövande och fiskare: *"Terminologi, stil och ordval visar, att de, som fört pennan, ofta varit ganska främmande för fiskets realiteter och fiskarbefolkningens förhållanden. Pennans och rorkultens män har styrt skilda kurser och rättat sig efter olika ledfyrrar."* Ibland används även ord med tydlig religiös koppling, som exempelvis treenighet och radband. Boken har många litterära kvalitéer. Trots att genren här utgör sakprosa är det kanske inte alltför vågat att uppfatta Olof Hasslöf som en bohuslänsk arbetarförfattare.

Knappast någon annan forskare har haft sådant inflytande över vad

som uppfattats som yrkesfiske och fiskeredskap. Hasslöf lyckades fånga in och återge detaljkunskaper, och inte minst nyanserna i de många dialektala uttrycken. Inte minst erfarenheterna från uppväxtåren i Hovenäset och kunskapen om fiskets grunder som han lärt sig av morfadern i Hasselösund, tog han med sig in i folklivsforskningen. Förkunskaperna och bakgrunden kom väl till pass när frågelistor skulle skrivas och samtalen fördjupas i samband med fältsituationerna. Hasslöf sökte upp sina uppgiftslämnare i fiskeläget, och tvekade inte att ta ett steg från bryggan ned i båten för att följa med fångstmännens ut på fiske.

Hasslöf gjorde sina observationer i en tid då det fortfarande gick att komma åt stora delar av den äldre maritima kulturens materiella och immateriella uttrycksformer. Dokumentationen vittnar om detaljer som idag skulle vara omöjliga att komma åt. Genom avhandlingen ekar yrkesfiskarnas röster. En muntligt traderad fiskekultur får därmed en framskjuten plats och betydelse.

Det har nu förflötit 75 år sedan Olof Hasslöf disputerade i ämnet folklivsforskning vid Stockholm högskola, luciadagen 1949. En möjlig risk finns att en bok som Hasslöfs uppfattas som en övergiven faktakyrkogård, ett minnesmonument över en förlorad kultur eller att det sista ordet skulle vara sagt om fiske och fiskelägen. Boken kan säkert bidra till både en känslösam läsning och en nostalgisk betraktelse över en tid som flytt; om föremål och människor som numera är borta. Oaktat detta har boken haft förmåga att överleva och verka på eftervärlden, inte minst för att förstå, men också upprätthålla en bohuslänsk identitet. I tider av kris och förändring återvänder människan inte sällan till något ursprungligt, välkänt och ålderdomligt som man kan hålla fast vid.

Vad är det då som kan motivera en läsning av avhandlingstexten idag? Den som önskar bli en maritim erfarenhet rikare och fördjupa sina kunskaper om en materiell kultur och ett liv i ett fiskeläge som ligger bortom vår egen tids erfarenhetshorisonter och referensramar bör greppa boken. Här finns en autenticitet som kan ställas emot senare tiders försök att frammana en äkta essens om vad som ska uppfattas som genuint bohuslänskt. En annan anledning kan vara att söka bakgrunden till, och en förståelse för, den omvandling som skett i kustbygderna och fiskenäringen.

Vidare kan Hasslöfs avhandling bidra med att kasta ljus över hur munt-

liga, materiella och skriftliga källor kan ställas emot varandra. Detta är inte minst viktigt för att finna metodvägar inom det som brukar betecknas som tvärvetenskap. En äldre avhandling som Hasslöfs kan även lämna värdefulla perspektiv på dagsaktuella frågor, inte minst på synsätt gällande uttaget ur havet, hållbart fiske, redskapsutveckling och havsmiljö.

Avhandlingen lyckas på ett effektivt sätt att skjuta lokala, regionala och nationella gränser i sank, särskilt med tanke på yrkesfiskarnas rörelsemönster och kontaktytor över ett omfattande havsrum. I framställningen låter Hasslöf det lokala vidga ut sig och bli en del i en vidare Nordsjö-kultur. Detta randhav blir en grogrund för nya innovationer och kontakter.

En styrka är att Hasslöf lyckades balansera framställningen så den inte blev helt landfrånvänd och inte heller enbart havscentrerad. Det handlar således här inte om att renodla ett *blått* och *vått* maritimt perspektiv, utan även hur ett *grönt* och *torrt* dito utgör en viktig förståelsegrund för vardagslivet och hushållningen.

Den maritima kulturens tidsaspekt kan vara värdefull att ta fasta på, som väl närmast kan betecknas som cirkulär, sett utifrån sin årscykel: Om fiskets säsongsbetonade verksamhet, om makrillen och sillens frånvaro och återkomst, om användandet av skilda redskap och fiskesätt som avlöser varandra samt om människornas och båtarnas rörelser. Det handlar också om ritualiserade handlingar och måltider som var kopplade till det långväga havsfisket i samband med avskedstagande och hemkomst.

Under andra världskriget hade fiskbestånden i Atlant- och Nordsjöområdet vuxit till sig. När Hasslöf satte punkt 1949 andades fiskenäringen framtidshopp, teknisk utveckling och god ekonomisk tillväxt. Fiskbestånden uppfattades som en outtömlig resurs. När Hasslöfs avhandling gavs ut i faksimil 1985 hade det redan skett fler dramatiskt skiftet och omställningar i svensk fiskenäring. Sillkollapsen i Nordsjön under 1960-talets slut och början på 1970-talet, blev ett hårt slag. Den traditionella maritima hushållningen med förhållandevis små enheter, vilka Hasslöf beskrivit så noga, utmanades av industri och storskalighet – både till lands och till sjöss. Yrkesfisket hade kort sagt skakats om i sina grundvalar. Tidningsartiklar från tiden vittnar om minskad lönsamhet för fisket, om hur svenska fiskare fick begränsad tillgång till Nordsjöns fiskevatten och larmrapporter om dumpningar och utsläpp.

Fiskeläget Åstol med sin förtätade bebyggelse och närheten mellan båten, bryggan, boden och bostaden. Sjöbåten MD 268 Nordstjernen är utrustad för storsjöfiske med lillebåten placerad på däck. Ytterligare en sjöbåt ligger skymd bakom Nordstjernen. Foto: Göteborgs stadsmuseum.

Båten, bryggan, boden och bostaden, som en gång utgjorde ett materiellt uttryck för de människor som förts samman i olika lagbildningar har andra funktioner idag. Hur människor rör sig mellan båten, bryggan, boden och bostaden idag skiljer sig markant åt från äldre tider. Ljuden, lukterna, samtalen och vardagens göromål är annorlunda. Tankesätt, vanor och handlingsmönster förändras och ersätts. Människor byts ut, men inte sällan överlever artefakterna sina skapare och brukare. Traditionella försörjnings sätt i Bohusläns kustbygder har fått ge vika för landbaserade näringar.

Förvandlingen från en maritim arbetarkultur till turism och delårsboende är många gånger påtaglig, och har varit så under lång tid. Fritidssektorn har tagit över bostadshus, bodar och bryggor – en utveckling som Hasslöf såg på med djup oro, vilket uttrycks med tydlighet i avhandlingen. Båten – det mest centrala redskapet och förutsättningen för hela verksamheten – är numera djupt sammanlänkad med fritidssysselsättning.

Folkhemstanken tog sig ut till de yttersta skären med rationaliseringar och social ingenjörskonst. Anläggande av bilvägar, avlopp, vattenledningar, nya hamnar, vågbrytare samt rivningar och nybyggnation i fiskelägena ingick i det som kallades utveckling. Bostadshus har numera lämnat den ursprungliga förtätade klungbebyggelsen vid stranden och klättrat upp på bergshöjderna. Det är lätt att bli civilisationskritisk, en smula nostalgisk och beklaga en sådan utveckling. Ändå går det att finna försonande drag. Utan de delårsboendes goda ekonomiska möjligheter att bevara äldre traditionella träbyggnader hade säkerligen åtskilliga bebyggelseförtätningar inte existerat idag.

Omslagets vinjett, som behandlades inledningsvis, är igenkännlig men samtidigt främmande för oss senkomna intressenter av maritim kulturhistoria. Vinjettbilden speglar väl boken innehåll och har därmed uppfyllt sitt syfte. Här anas det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets bohuslänska fiskeläge. Kanske var det just denna bild som Hasslöf önskade att hans läsare skulle bära med sig i minnet efter att pärmarna slagits igen, och boken lagts åt sidan.

Om det finns en särskild observationsförmåga för fiskelägen, fiskebåtar och yrkesfiske så bör denna tillföras Olof Hasslöf. Han lärde oss att ställa in optiken för att möta och betrakta det bohuslänska fiskeläget från sjösidan.